

Kratka povijest Hrvata u Mađarskoj

Hrvati u Mađarskoj su najraznovidniji i najsloženiji entitet od svih hrvatskih manjina koje su bile tijekom burne povijesti našega naroda otrgnute od hrvatskog matičnog prostora. Razne etničke skupine Hrvata u Mađarskoj rabe sva narječja i gotovo sve dijalekte kojima se govori u matičnoj zemlji. One su dospjele na ove panonske prostore putem raznoraznih migracijskih procesa i u različitim vremenskim razdobljima s gotovo čitavog hrvatskog etničkog područja, od Dalmacije, Hercegovine, Bosne Slavonije, Hrvatskog zagorja, Like, Pokuplja i dr. Zbog toga ih etnolozi i lingvisti na temelju etnografskih i dijalektoloških osobina svrstavaju u mnogo etničke i dijalektološke grupe, ali treba naglasiti da ih ipak mnoge niti povezuju s matičnim narodom, od pripadnosti istoj (katoličkoj) vjeri, do istih, ili barem vrlo sličnih temeljnih kulturnih obilježja i glede materijalne i duhovne kulture. Po procjenama Hrvata u Mađarskoj ima oko 90 tisuća, iako popisi pučanstva pokazuju znatno manji broj pripadnika hrvatske nacionalnosti.

Hrvate u Mađarskoj koji žive raštrkano u manjim i većim cjelinama od mađarsko-austrijsko-slovačke tromeđe duž granica s Austrijom i Hrvatskom sve do Bačke na jugu mađarske države znanstvenici obično svrstavaju u sedam većih (i u čak 12 manjih!) etničkih skupina. To su gradišćanski Hrvati, pomurski Hrvati, podravski Hrvati, Bošnjaci, Šokci, Bunjevci i podunavski Hrvati.

Većina Hrvata u Mađarsku je dospjela putem migracijskih procesa u tursko doba (između 15. i 18. stoljeća), za vrijeme turske okupacije središnjih dijelova negdašnjeg Ugarskog Kraljevstva, a mnogi od njih su došli krajem 17., odnosno u prvim desetljećima 18. stoljeća. Iako raspolažemo s vrlo malo arhivskih podataka, u slučaju nekih hrvatskih etničkih skupina u Mađarskoj pretpostavlja se da su autohtone, dakle na tim prostorima obitavaju već od dolaska Hrvata u njihovu današnju postojbinu. S najviše vjerojatno će ta veza o autohtonosti je najprihvatljivija u slučaju podravskih Hrvata čija je nazočnost na tim prostorima, uz ne tako značajne vremenske prekide (kada o njima šute povijesna vrela), dokazana od pojave prvih pisanih dokumenata u doba Arpadovića pa kroz tursko razdoblje sve do danas. Neki autori pretpostavljaju kontinuiranu nazočnost i drugih hrvatskih etničkih skupina (pomurskih Hrvata, Šokaca, Bunjevaca), ali u njihovom slučaju arhivi, zasada, daju još malo dokaza.

Što se tiče primata po dolasku na ove prostore, u sklopu prije spomenutih migracijskih procesa, taj pripada gradišćanskim Hrvatima koji su počeli napuštati svoja ognjišta u Lici, Krbavi, Pounju, Pokuplju, Posavini već poslije bitke na Krbavskom polju 1493. godine, a prvi put se spominju u tadašnjoj zapadnoj Mađarskoj 1515. godine u Željeznom (Eisenstadt). Njihovo doseljavanje u zapadno - mađarske krajeve trajalo je do sredine 17. stoljeća, a u najvećem valu u razdoblju od neuspjele turske opsade Kisege 1532. do pobjede kod Siska 1593. godine došlo je oko 100 tisuća Hrvata i naselilo se oko 200 naselja. Ove selidbe su samo dijelom bile spontanog karaktera, najviše Hrvata u današnje Gradišće planski su naselili hrvatski velikaši (Nikola Jurišić, Bačani, Erdödy i dr.) koji su imali podjednako posjede i u Hrvatskoj i u Mađarskoj. Pomurski Hrvati su se većinom doselili u svoja današnja sela poslije 1690. godine, nakon oslobođenja toga kraja od Turaka, odnosno u vremenu nakon ugušenja Rákóczijevog ustanka (1711.). Svi oni potječu iz kajkavskih krajeva, iz Međimurja i Hrvatskog zagorja. U slučaju podravskih Hrvata već je spomenuta moguća kontinuiranost njihova obitavanja u šumovitim i močvarnim područjima duž Drave, ali treba napomenuti da poslije oslobođenja tih krajeva od Turaka (u istome razdoblju kada su došli i pomurski Hrvati) i u njihovom slučaju je došlo do osvježenja staroga stanovništva novim doseljenicima iz Slavonije, odnosno čak iz Bosne. Hrvati

Bošnjaci, koji žive u okolici Pečuha, kao što im i samo ime kazuje došli su iz Bosne, dobrim dijelom još u doba turske okupacije tih baranjskih krajeva u 16. i 17. stoljeću. Dio tog stanovništva preživjelo vihore oslobodilačkih ratova i pustošenja Rákóczijevih kuruca i podivljalih srpskih graničara u carskoj službi, a i oni su dobili osvježenje iz Bosne nakon završetka ratova. U njihovom doseljavanju je istaknutu ulogu igrao pečuški biskup Matija Ignacije Radanović (1687. -1703.) koji je na taj način htio povećati broj katolika u svojoj biskupiji.

O nazočnosti Hrvata Šokaca u Baranji i Bačkoj imamo sigurne podatke iz 16. stoljeća, ali je i njihova skupina dobila pojačanja krajem 17. i početkom 18. stoljeća iz Slavonije, odnosno Bosne.

Hrvati Bunjevci su iz svoje daleke prapostojbine na obroncima Dinare i Svilaje dospjeli u Bačku također negdje pri početku turske okupacije, ali najmasovnije njihovo doseljavanje u međuriječje Dunava i Tise spada u godine između 1606. i 1620., a zadnji veliki val bunjevačke selidbe dospio je u trokut Baja-Sombor-Subotica 1687. godine.

Podunavski Hrvati zapravo čine najmanje dvije grupe: jedna od njih obitava u okolici Kalače (Dušnok, Baćin) i govori starostokavskim ekavskim govorom, a dospjela je ovamo još u 16. stoljeću iz Slavonije. Druga se dijelom također pojavila u Podunavlju već u 16. stoljeću (iako ima podataka o kasnijim selidbenim valovima u 17. i 18. stoljeću), a nekoć je u velikom broju obitala na Čepeljskom otoku (na ovome mjestu inače bilježe hrvatsku selidbu i u doba kralja Bele IV. u 13. stoljeću), odnosno u okolici Budima, Sentandreji i samome Budimu. To je bilo jako mješovito stanovništvo, govor im je novoštokavski ikavski, vrela ih spominju kao Bunjevce, Bošnjake, ali i Dalmatince (treba znati da je hrvatsko gradsko stanovništvo u Mađarskoj obično sebe rado nazivalo Ilirima, ili Dalmatama).

Zlatno doba Hrvata u Mađarskoj predstavlja 18. stoljeće, odnosno dijelom i prva polovica 19. stoljeća, kada su u nekim sredinama činili relativnu, ili čak apsolutnu većinu (Hrvatata je bilo i u nekim kraljevima gdje ih danas nema: u sjevernom dijelu Somogyske županije oko Balatona, u Fejerskoj županiji oko Stolnog Biograda itd.). Od druge polovice 18. stoljeća u krajeve koji su bili nastanjeni Hrvatima počeli su stizati njemački i mađarski doseljenici u sve većem broju, a od sredine 19. stoljeća u njihovim redovima je sve veće razmjere poprimao asimilacijski proces, prvo u gradovima, a u drugoj polovici 20. stoljeća i u seoskim sredinama. Društveno-gospodarski položaj Hrvata u mađarskoj u 18. stoljeću, odnosno do 1848. godine, bio je različit. Većina ih je živjela na selu, bavila se poljoprivredom, a po socijalnom statusu bili su kmetovi. U nekim krajevima i veleposjednici su bili Hrvati, npr. u Zalskoj županiji, Pomurju (Bedekovići, Zajgari), a za Podravinu je bio karakterističan crkveni posjed. Posebno treba spomenuti da su Bunjevci imali najpotpuniju društvenu strukturu, jer su pokraj kmetstva na selu imali i građanstvo, a i prilično brojno plemstvo (zahvaljujući njihovom sudjelovanju u protuturskim ratovima), npr. obitelji Latinović, Rudić, Pilasanović, Mamužić, Adamović, Vidaković, Piuković i dr. koje su igrale istaknutu ulogu u političkom životu Bačko-bodroške županije u 18. stoljeću, dijelom sve do 1848. godine. Seosko stanovništvo bavilo se zemljoradnjom, prvenstveno uzgojem žitarica, ali je u njihovom gospodarstvu važnu ulogu igralo i stočarstvo, poglavito u razdobljima neposredno poslije doseljenja. Neke hrvatske etničke skupine npr. Bošnjaci bavili su se vinogradarstvom na visokoj razini, a poglavito poslije oslobođenja kmetova. U drugoj polovici 19. stoljeća u okolici gradova (opet npr. kod Bošnjaka) vrtlarstvo se jako razvilo. Pomurski Hrvati su pak razvili uzgoj i trgovinu jakih konja koje su prodavali čak i u Budimpešti za potrebe gradske željeznice. U Podravini je, pak, bilo jako razvijeno svinjogojstvo i ribarstvo (ovo posljednje i u Podunavlju). Godina 1848. donijela je slobodu hrvatskim kmetovima u mađarskoj koji su uglavnom stali na stranu mađarske revolucije. Pomurski Hrvati su se dijelom za taj korak odlučili zbog nasilničkog ponašanja Jelačićevih graničara u njihovim selima, dok su Bunjevci stali na stranu Mađara zbog suprotnosti

sa srpskim stanovništvom u Bačkoj i zbog lojalnosti njihove elite mađarskim vodećem slojevima. Znamo samo za slučaj jednog hrvatskog svećenika u Baranji koji je bio privremeno stavljen u pritvor zbog svojih simpatija prema Jelačiću i Hrvatskoj. Na žalost su nakon oslobođenja kmetova i procesa zemljorasterećivanja hrvatski seljački posjedi od Gradišća do Baranje uglavnom bili sitni (tu i tamo je izuzetak činilo slanje Šokaca i Bunjevaca na plodnim područjima jugoistočne Baranje odnosno Bačke), je nastao višak radne snage i mnogi Hrvati iz Mađarske morali su se iseliti u Ameriku. Poglavito je taj proces iseljavanja bio jak među gradišćanskim, pomurskim i podravskim Hrvatima, još i u 20. stoljeću. Društvo Hrvata u Mađarskoj u drugoj polovici 19. stoljeća i u 20. stoljeću nestankom, odnosno pomađarivanjem plemstva i građanstva postalo je homogeno i jednolično, agrarno, seljačko s nešto malo lokalnih obrtnika i tako je dočekalo krupne društvene promjene nakon Drugog svjetskog rata.

Prije opisa novije povijesti Hrvata u Mađarskoj svako treba posvetiti nešto prostora nekoć slavnom hrvatskom građanstvu Budima, Baje, Pečuha, Mohača, Segedina i Sentandreje i dr. U 18. stoljeću Hrvati su tvorili relativnu, ili pak apsolutnu (Baja, Mohač) većinu u tim urbanim centrima. Oni su imali vlastite "ilirске" cehove čije knjige su vodili na hrvatskome jeziku. Oni se javljaju kao obrtnici i trgovci npr. u Pečuhu i Budimu već u tursko doba, a poslije oslobođenja Ugarske i Hrvatske od Turaka hrvatsko građanstvo Bosne našlo je utočište dobrim dijelom baš u gradovima u današnjoj Mađarskoj, o čemu svjedoči i pojava nekih karakteristično orijentalnih obrta. Hrvatski tabačari su radili u Budimu i Pečuhu, a prvi zlatari u Budimu početkom 18. stoljeća također su bili Hrvati Bošnjaci. Grad Baja i samo svoje ponovno utemeljenje pri kraju 17. stoljeća treba zahvaliti Hrvatima Bunjevcima. U 18. stoljeću Hrvati su igrali istaknutu ulogu i u upravi tih gradova, dijelom su hrvatski vijećnici vodili riječ u gradskim magistratima Pečuha, Segedina, Sentandreje, a do 1765. godine u Baji od tri priznate "nacije" u gradu jedna je bila Natio Dalmatica, a gradski sudac je još i 1768. godine morao položiti zakletvu u bajske franjevačkoj crkvi na hrvatskome jeziku. Hrvatski građani su bili i darežljivi donatori lokalnih crkava i samostana, gradili su vlastite crkve, imali samostalne župe koje i izvori spominju kao "Parochia Illyrica". Razvio se i bogat kulturni život u tim hrvatskim gradskim sredinama usred Mađarske. Dolaskom sve većeg brijaja građana druge nacionalnosti u ta naselja, odnosno napredovanjem mađarske nacionalne ideje u 19. stoljeću, hrvatsko građanstvo je zahvatio proces asimilacije koji je prouzročio gotovo potpuni nestanak Hrvata u spomenutim urbanim sredinama zaključno do 20. stoljeća. Danas smo inače svjedoci nastanka novog hrvatskog građanstva u Mađarskoj u Budimpešti, Pečuhu i drugdje, gdje ima više hrvatskih kulturnih i prosvjetnih ustanova.

Hrvati u Mađarskoj u vjerskom pogledu pripadali su gotovo uvijek u svim razdobljima Rimokatoličkoj crkvi, samo kod gradišćanskih i podravskih Hrvata je bilo slučajeva prihvaćanja reformacije i prelaska u Kalvinističku crkvu u 16. stoljeću, ali to nije poprimalo veće razmjere i danas su svi pripadnici hrvatske manjine na ovim prostorima katolici. U vjerskom životu Hrvata u Mađarskoj istaknutu ulogu su igrali franjevci, pripadnici redodržave Bosne Srebrene koji su se prativši svoj puk nastanili u Barču već 1533., a u Tukulji na Čepeljskom otoku 1541. godine. Oni su vodili skrb o hrvatskom pučanstvu i u doba turske okupacije ovih krajeva, ali i poslije odlaska Turaka sve do 1757. godine, kada je papa odijelio ugarske i slavonske prostore od bosanske provincije i stvorio redodržavu sv. Ivana Kapistranskog, ali su i u novoj provinciji dugo igrali vrlo važnu ulogu hrvatski franjevci. Bosanski franjevci su imali svoje samostane u mnogim podunavskim gradovima, najjače u Baji, Mohaču, odnosno Budimu. Oni su igrali važnu ulogu u preseljavanju hrvatskog pučanstva iz Bosne krajem 17. stoljeća, a možda je još važnija njihova djelatnost na području kulture, prosvjete i školstva mađarskih Hrvata u 18. stoljeću, odnosno prvoj polovici 19. stoljeća. Ne smijemo, međutim, zaboraviti ni druge hrvatske crkvene osobe koji su radile na tim prostorima. Isusovci su u Pečuhu imali svoju misiju već 1612. godine, a

Zagrebačka biskupija je slala svoje svjetovne svećenike (a zajedno s njima i vjersku literaturu na hrvatskom jeziku) u Podravinu još u doba turske okupacije u 16.-17. stoljeću, dok se o Hrvatima o Pomurju zagrebački biskup brinuo sve do 1778. godine, kada je osim Međimurja Zalska županija bila priključena -novoosnovanoj Szombathelyjszkoj biskupiji. Težak udarac za Hrvate u Mađarskoj bio je kada su, krajem 18. stoljeća, njihove župe oduzete od franjevaca i bile predane svjetovnim svećenicima. Hrvati su bili jako privrženi hrvatskom bogoslužju i vrlo su osjetljivo reagirali na krnjenja njihovih jezičnih prava u crkvama. Zbog pokušaja postupnog istiskivanja hrvatskoga jezika iz crkvenog obreda u korist mađarskog Hrvati Šokci u bačkom selu Santovu 1897. godine demonstrativno su prešli na pravoslavlje i otriježnjena kalačka nadbiskupija teškom mukom je uspjela vratiti tri četvrtine stanovništva sela u krilo Katoličke crkve. Hrvati u Mađarskoj su imali bogat vjerski život (dijelom imaju i danas), posebno su gojili Marijin kult, a hodočašća u poznata marijanska svetišta predstavljala su važan događaj u njihovom životu. Posebno je popularno među mnogim hrvatskim etničkim skupinama hodočasničko mjesto Đud (Jud, na mađarskom Máriagyúd) u Baranji.

Kulturna povijest Hrvata u Mađarskoj u prošlosti je, naravno, usko bila povezana sa crkvom, odnosno svećenstvom. Prvi intelektualci Hrvati na ovim prostorima, dakako bili su svećenici. U kulturnoj povijesti Gradišćanaca igrali su važnu ulogu i protestantski pastori Štefan Konzul, Anton Dalmatin, ali je vrlo važnu etapu u njihovom kulturnom razvoju predstavljalo tiskanje dviju knjiga pjesama 1609. i 1611. godine od strane katoličkog župnika Grgura Mekinića. Najistaknutiju ulogu u kulturnoj povijesti Hrvata u Mađarskoj ipak su odigrali franjevci. Njihov budimski kulturni krug u kojemu su djelovali Mihajlo Radnić, Lovro Bračuljević, Stjepan Vilov, Emerik Pavić, Matija Petar Katančić, Grgur Čevapović, Marijan Jaić i Grgur Peštalić važan je bio i za razvoj sveopće hrvatske kulture 18. i 19. stoljeća. I u stvaranju hrvatskog školstva u Mađarskoj u 18. stoljeću važna je bila djelatnost franjevaca. Njihova srednja učilišta u Mohaču i Baji, odnosno njihova viša škola Studium Generale u Budimu Zlatnim slovima upisani su u povijest hrvatskog školstva u Mađarskoj. I hrvatske pučke škole su cvjetale u 18. stoljeću. U Pečuhu je već 1722. godine hrvatski barun Ivan Makar utemeljio pučku školu i darovao mu i zgradu. U 19. stoljeću započelo je postupno potiskivanje hrvatskog jezika iz naših škola, pa je do Drugog svjetskog rata ostalo malo učilišta gdje se predavalo na hrvatskom. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća kod dvije hrvatske etničke skupine u Mađarskoj došlo je do nacionalnog preporoda: kod gradišćanskih Hrvata i kod Bunjevaca. Bili su pokrenuti časopisi, utemeljene su čitaonice, tiskali se udžbenici, oživjela je književna djelatnost koja je oko polovice 19. stoljeća zamrla u tim sredinama. Kod Gradišćanaca najistaknutiju ulogu je odigralo Mate Meršić Miloradić, dok je kod Bunjevaca najveće zasluge imao biskup Ivan Antunović.

Prvi svjetski rat je predstavljalo tragediju za Hrvate u Mađarskoj. Dijelom zato što je mnogo njih poginulo na bojištima, ali možda još više zato što je Trianonskim mirom bio razbijen dotada ipak jedinstveni kulturni, civilizacijski i gospodarski prostor Austro-Ugarske, a hrvatsko pučanstvo koje je ostalo s ove strane granice bilo je odjednom odsječeno od matičnog naroda. Etničke skupine Bunjevaca, Gradišćanaca i Šokaca bile su prepolovljene i presječene novom granicom. Kulturni život je trebalo graditi u promijenjenim okolnostima od temelja, iznova i u ne baš prijateljski raspoloženoj društvenoj sredini Hortyjeve Mađarske. U književnom stvaralaštvu Hrvata u tome razdoblju ističu se dvojica dramskih pisaca: Ivan Petreš i Antun Karagić. Poslije Drugog svjetskog rata došlo je do kratkoročnog preporoda u redovima Hrvata u Mađarskoj. Privremene demokratskije prilike omogućile su osnivanje novog školskog sustava, 1946. godine utemeljena je Hrvatska učiteljska škola u Pečuhu, 1949. godine i katedra na tamošnjoj Visokoj školi, u selima je pokrenuta nastava na hrvatskom jeziku. Pokrenut je i politički list "Naša novine". Utemeljena je bila 1946. godine i prva politička organizacija (Demokratski Savez Južnih Slavena) koja je

obuhvatila sve Hrvate u Mađarskoj (istina i Srbe i Slovence). Prije toga su samo Bunjevci i Šokci imali političku organizaciju na ovom prostorima, glasovitu Bunjevačko šokačku stranku koja je bila utemeljena 1913. godine, ali je ona poslije Trianona svoju djelatnost vršila samo u Kraljevini SDS. Uvođenje komunističke diktature, odnosno pogoršanje odnosa sovjetskog tabora, pa unutar nje i Mađarske s Titovom Jugoslavijom zaustavili su i pozitivni razvoj kod pripadnika hrvatske manjine, mnogi aktivisti, učitelji, ali i obični ljudi bili uhićeni pod optužbom da su titoisti. Na taj način bio zadan težak udarac hrvatskoj manjini.

Od pedesetih godina pa zapravo dobrim dijelom sve do 1990/91. godine za nacionalni razvoj Hrvata u Mađarskoj nepovoljno je utjecalo forsirano i nametnuto jugoslavensko unitarističko jedinstvo koje je izražavalo npr. u uvođenju jedinstvenog srpskohrvatskog (u praksi srpskog) književnog jezika u sve hrvatske škole. Situacija je postala nešto bolja zahvaljujući Hrvatskom proljeću, pa je od sedamdesetih godina hrvatski jezik postupno ipak počeo osvajati položaje i u školstvu i u jeziku medija. Međutim, Hrvate u Mađarskoj teško je pogodilo ukidanje nastave na hrvatskom jeziku u seoskim školama naredbom mađarskog Ministarstva prosvjete 1960. godine. Poslije, osim u Pečuhu, Budimpešti i Santovu, u hrvatskim selima hrvatski jezik se predavao samo kao predmet. Proces asimilacije ubrzala je i nasilna kolektivizacija u poljoprivredi, urbanizacija, prirodna, a dijelom i forsirana modernizacija. Kulturni život je bio prilično jednostran, sastojao se samo od folkloru i poezije, a ni pokretanje radijskog, a poslije i televizijskog programa nije moglo bitno usporiti započeti asimilacijski proces.

Do promjena je došlo tek padom komunističkog pokreta, kada su Hrvati osnovali vlastite političke organizacije, prvo Savez Hrvata 1989/1990. godine, zatim izabrali po novom demokratskom manjinskom zakonu hrvatske manjinske samouprave 1994. godine. Naše kulturne i školske ustanove i mediji su se oslobodili južnoslavenstva i postale samostalne (dobrim dijelom zahvaljujući osamostaljenju Republike Hrvatske, naklonosti demokratskih mađarskih vlasti, ali i vlastitim zalaganjima). Utemeljene su i nove kulturne i znanstvene institucije: Hrvatski znanstveni zavod, Hrvatsko kazalište, pokrenut je književni časopis Hrvata u Mađarskoj "R(i)(j)(e)č". Ove pozitivne promjene bude nadu da ova hrvatska nacionalna manjina u Mađarskoj s bogatim kulturnim i povijesnim nasljeđem ipak ima svoju budućnost i njene vrijednosti neće uništiti prijeteći proces asimilacije i nestajanja.

Dinko Šokčević